

Абдымомунова К.С. – саясий
илим. канд., ага окутуучу

**Ж. БАЛАСАГЫНДЫН «КУТТУ БИЛИМ»
ЧЫГАРМАСЫНДА САЯСИЙ
ЛИДЕРЛИК МОДЕЛДЕРИ**

Аннотация

В статье анализируется произведение известного средневекового ученого-энциклопедиста, поэта и философа Юсуфа Баласагуни «Благодатное знание», оцениваемого с точки зрения заложенных в нем идей политической лидерской модели.

Annotation

There analyzed the works of the famous middle-age scientist-encyclopedist, poet and philosopher, Usuf Balasaguni “Blessed knowledge”, estimated from the point of view of deposited ideas of political leadership models.

Орто кылымда жашаган чыгыш ойчулу Ж. Баласагын бийлик башкаруучуларынын энциклопедиясын түзкөн, анда идеалдуу башкаруучуну коомду уюштуруу жана башкаруу боюнча окутууга, тарбиялоого багытталган негизги булактар камтылат. “Кутту билим” чыгармасында коомдогу башкаруучулардын адеп-ахлак, ыйман, парз менен байланышкан түшүнүктөрү зор мааниге ээ. Анын эң негизги максаты коом, мамлекет жана инсандын моделдерин түзүү болуп саналат. Чыгармада акылман хан менен бектин, баатыр жол башчы менен катардагы жоокердин, дыйкан менен малчынын, ата-баланын мамилелери, адеп-ахлактын үлгүсүн, таалим-тарбиясын, коомдук түзүлүштүн мыйзамын, эл аралык мамилелердин эрежесинин маани жана маңызы толугу менен чагылдырылган. Ошону менен бирге лидерлик теорисынын функцияланышынын социалдык-саясий өңүттөрүнө олуттуу маани берилген жана азыркы мезгил талап кылып жаткан ар тараптан өнүккөн инсандын лидерлик сапаттары зор мааниге ээ.

Ж. Баласагындын инсан, тууралуу айткан ойлор бүгүнкү күндү актуалдуу

болуп жаткан саясий лидерлик теорияларында камтылган лидердин моделин сунуштайт. Негизинен чыгармада адам болуунун эң биринчи шарты акылдуулук, билимдүүлүк жана абийрдүүлүк сыяктуу башкаруучуга тийиштүү акыл-насааттарды айтылып келет. Ж. Баласагын акыл менен билимдин өз ара байланыштарына өзгөч көңүл буруп, бак-дөөлөткө, атак-даңкка жетиш үчүн акыл жана билимдин өз ара байланышынан жаралган ойлорунан башкаруучунун моделин жараткан. Бакыт-дөөлөткө бат эле жетиш мүмкүн эмес. Ал үчүн билим алыш керек, билим алуу эмгек менен гана жаралат. Инсанды лидер катары тааныш эң биринчиден билим аркылуу ишке ашат.

Азыркы мезгилде билимдүү, акылдуу, абийрдүү башкаруучу ар түрдүү маалыматка ээ болуп, маалымат алуунун методдорун жакшы билген адам, мамлекеттин ишин жакшы өнүктүрүп, башкаруучу маданият жана өлкө аралык деңгээлде позитивдүү коммуникацияга даярдайт. Коом жана мамлекеттин алдында башкаруучунун жоопкерчилигин калыптандырууга аракеттенген. Чыгарма коом, мамлекет жана башкаруучуга багытталган тарбиялык процесстин компоненттеринин бир багыты болуп саналат. Ж. Баласагындын эмгегинде негизги өзөктү салттык парадигма идеясы түзөт. Коомдогу эң маанилүү нерселерди сактап калып, аны жаш муундарга өткөзүп берүү – чыгарманын эң башкы максаттары.

Алсак, ошол тарыхый мезгилде көбүрөөк белгилүү ойчулдарынын арасынан лидердин жекече сапаттарын жана башкаруунун талаптарын чагылдырган жараяндар менен алектенген Ж. Баласагын болгон. Ал өзүнүн атактуу “Куттуу билим” эмгегинде натыйжалуу башкаруучу лидерге таандык элдин, мамлекеттин коопсуздугун сактай билген акыйкаттуу, чынчыл, билимдүү адамдардан кеңеш алып турган, саясат менен бийликти шайкеш өнүктүрүп, бириктирүүгө жөндөмдүү, душмандарга эр жүрөктүүлүгү жана аёосуздугу сыяктуу баалуу сапаттарын ачып көрсөткөн [1, 30–67, 76–79]. Ошондой

эле Ж. Баласагын башкаруучунун кесиптик ишмердүүлүккө жана жашоого керектүү билим, акыл жана абийирдүүлүккө ээ болууну көздөйт.

Орто кылымдын ойчулу Ж. Баласагын белгилегендей, эгерде мамлекетти билимдүү хандар, өз иш-аракеттеринде билимге таянып жүргүзүшсө, анда алар акыйкаттуу мыйзамдарды кабыл алып, ошол мыйзамдын негизинде иш-аракет кылышат, бийлик жүргүзүүчү мыйзамдарды сактоодо коомду башкаруудагы маселелерди чечүүдө акыйкаттуу болушу керек, ал лидер катары өзүнүн иш-аракеттеринде элди бекке жана кулга бөлө албайт, аларга бирдей мамиле кылууга милдеттүү [1, 176–192].

Ж. Баласагындын чыгармасында көрсөтүлгөн башкаруучунун сапаттары бүгүнкү күнгө чейин өзүнүн актуалдуулугун сактап келет, коомдун ырааттуу өнүгүшүнө, микроклиматына, элдин ыймандуулугуна эң оболу бийлик жүргүзүүчүнүн абийирдүүлүгү таасир этет жана анын лидер катары ойлору, жоболору негизинен алардын жүрүш-туруштарын, кылган иш-аракеттерин баалоонун чеги боло алат.

Ошол эле учурда ойчул, бийлик жүргүзүүчүгө туура келбеген касиеттерди да сындайт, алар ач көздүк, калпычылык, акылсыздык, шашмалык, кек сактоо, эки жүздүүлүк, ичи тардык, жутунгандык, мансапкорлук, наадандык, душмандык, шалаакылык ж.б. [1, 102–109, 134–145]. Бул жерде жаман инсан кандайдыр бир ишти жасай албаган адам катары белгилеп кеткен.

Жалпы эле жаратылыштын ченеминен чыккан терс көрүнүштөрдөн адамдын ички дүйнөсү тазарганда гана ал өзүн адам деген бийик ысымын таза сактаарын, адилеттикке, ырыс-дөөлөткө, каниетке кенен жол ачаарын, насиптеш болоорун баардык асыл иштерди жара турган адамдын орду бийиктике экендигин белгилейт.

Ж. Баласагындын “Кутту билим” энциклопедиялык чыгармасын түзгөн төрт өзөк, башкаруучунун баалуулуктарын төрт түшүнүктө карайт.

– Күнтууду – Адилет – өкүмдар аким ысымы, өкүм бийликти ак өтөөгө милдеттүү.

Күнтууду дүйнөгө атагы чыккан, адилет, түз сүйлөгөн, калыс, сөзү менен ою терең, лидерлик касиеттеринин айырмаланган. Чыгармада, ал болчу акыл-ойлуу, ишке чапчан, бузукка күйгөн жалын, каска капкан [1, 60] деп чагылдырылат.

– Айтолду – Ырыс – Дөөлөт (өкүмдар акимге ырыс дөөлөт берээр вазир ысымы). Акылман, эл үчүн жан аябастан эмгек кылган, сыпаа ойчул, өнөрлүү, ишти өз убагында бүтүргөн өкүмдар.

– Акдилмиш – Чындык – Акылмандык ою терең, ак караны айра билген дили таза адам. Акдилмиш – сүтгөн ак, дили таза, жүзү жарык мүнөзү андан аша, акылдуу, билимдүүсүң, дилиң улук [1, 113, 160].

– Өткөрмүш – Каниет – байлыкка, мансапка кызыкпаган, кумарга алданбас каниет ысым, акылман чынчыл ачык адам.

Күнтуудунун аты менен заты жаратылыштын күнүнө салыштырылып, күн ааламга жарык чачып, нурун төгүп тургандай, Күнтууду өз элине, мамлекетине ак иштеп, адилетүү башкарууну өзүнүн жашоо принциби катары эсептейт. Адилетүүлүккө жетиш да зор жоопкерчилик, ал үчүн жогорку деңгээлдеги лидерлик сапаттар керек, туруктуулук, чечкиндүүлүк, акылдуу, сабырдуулук ж.б. Албетте лидер канчалык жогорку сапаттарга ээ болсо да, мамлекетти башкарууда ар кандай кыйынчылыктарга дуушар болот. Ошондуктан ал өзү бардык иштерге жетишпегендигин түшүнүп, бийлик ээсине калыс жардамчы керектигин жарыялайт:

Түйшүктүн көптүгүнөн баш адашат,
Акылдуу киши керек – жөндөөчү,
Мен үчүн иш башкаруу барат оорлоп,
Акылдуу киши болсмо – көмөк болмок,
Акылы терең болсо ал кишинин,
Башкарып кетчү болсо элдин ишин [1, 61].

Ж. Баласагын бийлик ээсинин жардамчысы катары увазыр Айтолдунун образын – дөөлөттүн символу катары сүрөттөгөн. Жаратылышта дөөлөт турксуз, ал өзгөрүлүп турат ошондуктан аны адам

баласы кармап калыш кыйын. Өзүнө келган бак-дөөлөттү акылы, терең билими менен кармап калуу менен бирге мүнөзү иши менен дал келген, улууну урматтап, кичүүнү сыйлап, бой көтөрүп мактанбоо, текеберчилик кылбоо сыяктуу лидерлик сапаттарды ачып берген.

Орто кылымдын улуу ойчулу “инсан” атын алуу үчүн эң биринчи айкөл жана мээримдүү болуу менен бирге таалим-тарбия жана акыл-насаат методун пайдаланып, адамы “жогору адам” даражасына жетүүнү көздөгөн. “Жогорку адамга” ойчул көрсөткөн акыл, билим, эрдик, күч, коомго өзүн арнаган инсандык сапаттар азыркы учурдагы изилүүчүлөр “саясий лидерге” же “улут лидерин” баалаган касиеттерине дал келип турат. Бул өңүттө Платон лидерлерди үч типке бөлүп караган: философ – мамлекеттик ишмер акыл эстүү жана адилеттүү башкаруучу болуш керек; аскер башкаруучу - өлкөнү коргоочу катары өзүнүн эркине башка адамдарды багындыруусу; ишкер адам – материалдык керектөөлөрдү канааттандырууну камсыздоосу зарыл [2, 285].

Ж. Баласагындын лидерлик концепциясына ылайык, инсан башкалар менен тыгыз байланышта болуп, билгелешип адилеттүү иш алып барышы, адеп-ахлак, башкалар менен сүйлөшө билүү, эл үчүн иштөө, жакшылык кылуу, өзүнүн артынан башкаларды ээчиге билүү, элин сүйүү, жөнөкөйлүк, токтоо, укуктуу сыйлаган, өмүрүн өз ата-журтуна арноо сыяктуу сапаттар, азыркы учурда саясий лидерлик теориясында да чагылдырылган.

Алсак, Абу Нарс ибн Мухаммад ал-Фараби өзүнүн мамлекет тууралуу көз карашында «изгиликтүү шаар» теориясынын негиздөөчүсү катары ошол тарыхый мезгилдеги саясий ойчулдардан айырмаланып турган. Анын пикирине ылайык шаар башкаруучусу төмөнкүдөй сапаттарга ээ болуш керек: башкаруучунун ден соолугу чың кубаттуу болушу, айтканды угуп түшүнө билүүсү; эс тутуму күчтүү болуп алдын ала байкоо, көрөгөчтүк сапатка ээ болуусу; маанилүү так сүйлөө

жөндөмдүүлүгүнө, баардыгына жетишүү үчүн үйрөнүүгө жана таанып-билүүгө умтулуусу зарыл; тамак-ашка жана ичимдикке сыпаа мамиле кылуу менен рахаттануудан алысыраак болуу; чындыкты сүйүп, акыйкаттыкты коргоп, жалганды жек көрүү; сыймыктуу болуу менен өз ар намысын барктоосу абзел; акчадан, турмуштагы ар кандай ашкере байлыктан сак болуусу; адилеттүүлүктү сүйүүсү жана адилетсиздикке каршы туруусу; чечкиндүүлүк жана кайраттуулук кылуу менен коркунучтан жүрөкзаада болуудан алыс болушу зарыл [3, 403–404].

Ошондой эле бийлик ээлери, мамлекетти башкаруучулардын сапаттарын жөнүндө айтып жаткан ойчул ар түрдүү кесиптердин ээлери жана аларда боло турган жакшы жана жаман сапаттарга да токтолуп кеткен. Падышадан кийин турган бектер да билимдүү, адилеттүү, өз ишин так аткарган, жөнөкөй, токтоо болушу менен терс сапаттарын да көрсө кеткен: шашмалык, заалимдик, наадандык, бузуктук, калп айтуу, сарандык, өзүн ойлогон, элге кош көңүл мамиле жасагандык. Негизинен эле кандай кесиптин ээси болсо да инсан акылдуу, билимдүү, даанышман, эмгекчил, ак пейил, ак ниет, чынчыл, чыдамдуу, кайраттуу, камкор, баатыр, элин жерин сыйлаган, көңүлү түз, өмүрүн ата журтуна арнаган касиеттерге ээ болушу керек.

Жыйынтыктап айтканда улуу ойчул Ж. Баласагындын “Кутту билим” чыгармасы азыркы замандын талабына жооп бере турган, айрыкча мамалекетти башкарган, бийлик ээлерине таалим-тарбия берүүчү энциклопедиялык чыгарма десек жаңылышпайбыз. Анткени, адам укугун коргогон, улуттук руханий баалуулуктарга жан тарткан, акылга бай, коом алдында жоопкерчиликтүү, дүйнөлүк көз карашты билген, жаратман, сын көз менен карган, ар тарабын баамдаган, ойлонуп иш кылган, эрктүү, чынчыл, кыйын кырдаалдар өз элин алып кете алган, элин ойлогон инсандын лидерлик моделин сунуштаган чыгарма. Ж. Баласагындын инсан модели, азыркы замандын талабы экендиги баарыбызга

маалым, айрыкча саясий лидерлердин модели десек болот.

Адабияттар:

1. Козубеков Т. Жусуп Баласагын “Кутту билим” дастаны. – Бишкек: АРКУС, 2015. – 30–67, 76–79, 60, 61, 102–109, 113, 134–145, 160, 176–192-б.

2. Платон. Государство [Текст] / Платон // Собр. соч. – М.: Мысль, 1971. – Т. 3. – Ч. 1. – 285 с.

3. Степанянц, М.Т. Восточная философия. [Текст] / М.Т. Степанянц. – М., 2001. – 403–404-б.